

Historien som vi ser den

Andréaz Wasniowski: **Den korrekta avvikelser. Vetenskapsanvändning, normalitetssträvan och exkluderande praktiker hos RFSL, 1950–1970**

Förlaget Holzweg Umeå 2007 (351 sidor)

Andréaz Wasniowskis avhandling i idéhistoria är ett utmärkt examensarbete av god kvalitet. Han bearbetar ett område som under de senaste åren fått en alltmer omfattande genomlysning i olika framställningar – RFSLs tidigaste årtionden.

Genom Kinseys studier av den vuxne mannens sexualitet, som publicerades år 1948, öppnades möjligheten att skapa en samhällsgruppering som kämpade för homosexuellas rättigheter. Från att ha sett på sexuella variationer som en avvikelse från ett biologiskt givet normalmönster såg man i stället den sexuella handlingen som något man kunde variera på många olika sätt – däri inbegripet likakönad sexualitet som ett av flera variationsmönster. Kinseys studier av den kvinnliga sexualiteten från år 1953 bekräftade denna vetenskapssyn.

Denna kvalitativt nya infallsvinkel på sexualiteten som samhälleligt givna och möjliga att undersöka förändrade forskningen. Det var inte Gud eller Naturen som dömt ut vissa erotiska handlingar som ”omoraliska” eller ”naturvidriga”. Det framstod tydligt att det var ett mänskligt påfund, som lagt moraliska filter över olika sexuella handlingar. Studerade man dessa handlingar statistiskt kunde man finna olika numerärt fastställda variationer och mönster, som var möjliga att sammanfatta i en deskriptiv, samhällsvetenskaplig framställning.

I Danmark hade Förbundet av 1948 bildats som en sammanslutning för homosexuella personer. I majnumret 1950 av deras tidskrift, *Vennen*, föreslog ingenjören Allan Hellman att de svenska medlemmarna skulle samordna sig. Vid en sammankomst den 21 oktober 1950, med 35 män och 1 kvinna närvarande, bildades Den svenska sektionen av Förbundet av 1948, som senare tog namnet RFSL. (S. 83)

Sedan följer en detaljerad beskrivning av hur olika grupperingar inom det nybildade förbundet strider med varandra, skiljer ut sig och omgrupperar sig. Hela denna skildring är historiskt okontroversiell och ansluter sig till vad som

finns att läsa på andra ställen i till exempel *Sympatiens hemlighetsfulla makt* (1999). Hur RFSL bildades avhandlas inom kapitel tre av avhandlingen – ”Om RFSL”.

Ett annat kapitel beskriver den strategi RFSL använde för att uppnå likabehandling eller likställdhet med de heterosexuella i samhället:

Den överordnade upplysningsideologin, som var en väsentlig del av förbundets självbild, måste betraktas mot bakgrund av den allmänna kontexten, inte minst 1940- och 50-talens optimistiska vetenskapssyn. En allmän föreställning var att det fanns vetenskapliga, med anspelning på det naturvetenskapliga, lösningar på samhällets sociala problem, något som i Sverige uttrycktes i tilltron till den sociala ingenjörskonsten och folkhemsbygget. (S. 114)

Det var viktigt att visa att medlemmarna av förbundet var socialt ansvarstagande människor, som inte missbrukade alkohol, tog droger, uppmuntrade prostitution eller uppträdde stötande för samhällsordningen. Respektabilitet var nyckelordet bland förbundets medlemmar för att det omgivande samhället inte skulle se ned på, utan tolerera, homosexuella som likvärdiga individer i samhällsgemenskapen.

För att bli medlem i föreningen måste man rekommenderas av två redan godtagna medlemmar. RFSL motiverade sina restriktiva medlemsregler på följande sätt:

Allt detta gör vi med hänsyn till våra nuvarande medlemmars anonymitet. När det gäller en förening med vår karaktär måste vi veta vad för sorts människor våra medlemmar är. Utan sträng kontroll skulle vi snart få in folk vilka kunde vara oss till stor skada. När Ni insänder er ansökan skriv då ett litet brev med upplysningar om er person och om möjligt något intyg om er ”heder och vandel”. (S. 190)

Här visas tydligt den anda som rådde under hela den av Wasniowski undersökta perioden. Det gällde att uppföra sig så städat och anpassat som möjligt för att vinna respekt av det omgivande samhället. Detta är en mentalitet som överges under sjuttioalets radikaliserings av förbundet. Det är också en mentalitet som starkt kommit att ifrågasättas av den queerfilosofi som dominerat under nittioalet och det begynnande tjuguhundratalet. Den heteronormativa ordning som härskar under 1950-talet och som av Yvonne Hirdman kallats för hemmafru- eller husmoderskontraktet vad gäller genusordningen i samhället, kommer aldrig att respektera något annat än sin egen norm. Här fanns en naiv övertro på människors förmåga till inlevelse i andras levnadsomständigheter och vilja att respektera dessa. Det ger en mycket speciell framtoning åt dem som kämpade för sexuellt likabehandling. Själva uttrycket likabehandling andas önskan om acceptans i stället för krav på förändringar. Så framstår det också i Wasniowski s beskrivning.

Att denna typ av homosexuella män går till överdrift [...] är fullkomligt sant, liksom att de skadar oss. Det är de som syns och hörs, det är tyvärr de som anses "typiskt homosexuella" av dem som vet ytterst lite om homosexualitet.

I artikeln fördöms även pornografi och sexköpare. Här frammanas en tidsatmosfär av förtryck och uteslutning, som måste ha känts förkvävande för dem som drabbades.

Genom dessa referenser vill jag visa att Wasniowskis avhandling är en text som lever mycket på de direkta citat ur källorna som görs. Här finns en explicit markerad poäng av författaren:

Avhandlingen har inget uttalat teoretiskt perspektiv utan ska kunna läsas utifrån flera. Genom empirinärheten ska det vara möjligt att anlägga exempelvis genus-, queer eller vetenskapshistoriska perspektiv på det som beskrivs, något som inte vore möjligt om avhandlingen var alltför teoriimpregnerad. (S. 11)

Här finns en multifokal inställning till vad man kunde kalla den historiska framställningen. Vad som är historia är avhängigt av den som skriver historien. Genom att presentera material från tiden lämnar Wasniowski flera läsarter öppna. Och detta är en mycket viktig poäng år 2007, när avhandlingen läggs fram. Inte minst den postkoloniala, men även den feministiska historieforskningen har visat på avhandlingsskrivarens aspekt som en avgörande faktor i hur "historien" kommer att beskrivas för eftervärlden. Hayden Whites *Metahistory* (1973) ställer hinder i vägen för en normerande historieskrivning.

Men givetvis har en avhandling i idéhistoria sin tyngdpunkt i beskrivningen av de olika idéer som formar och utgör grunden för RFSL:s verksamhet under de behandlade åren. Jag har ovan beskrivit övertron på vetenskap, särskilt naturvetenskap som en viktig faktor i tiden. Wasniowski går i detalj in på de olika nationella och internationella storheter som bestämde vad som gällde som vetenskap under de årtionden avhandlingen omfattar och under ett knappt århundrade dessförinnan.

Den tidiga sexualvetenskapens avgörande betydelse med Karl-Heinrich Ulrichs, Karl Maria Benkert-von Kertbeny och Richard von Krafft-Ebing beskrivs. Den senares *Psychopathia Sexualis* betonas som en skrift av avgörande betydelse – och här är jag helt överens med avhandlingsförfattaren. Boken kom första gången 1886 och utvidgades senare i många upplagor långt in på 1900-talet:

Av de tidiga sexologerna är det få som blivit lika uppmärksammade som Krafft-Ebing. Detta för att han, i konkurrens med Bloch, omnämns som den moderna sexualvetenskapens grundare, men framför allt för att han setts som en sexologins Linné. (S. 31)

Wasniowski fortsätter med att omnämna Schrenk-Notzing, Albert Moll, den oerhört viktige Magnus Hirschfeld, Eugen Steinach, Lichtenstern, psykoanalysens grundare Sigmund Freud, Wilhelm Stekel, Wilhelm Reich, George Drysdale, Ernst Kretschmer, Max Kahane och några till bland de internationella namnen inom sexologin och psykologin.

Inom Sverige fick främst några namn betydelse genom vad de skrev – Seved Ribbing, Knut Wicksell, Anton Nyström, Emanuel af Geijerstam, Vilhelm Lundstedt, Bror Gadelius, Viktor Wigert, Gunnar Nycander, Torgeir Kasa och Gunnar Inghe samt några till. Framställningen är kunnigt och initierat framförd med en viss historisk drive när Wasniowski går från den ena sexologen till den andra.

Det är dessa sexologiska, deskriptiva avsnitt som är avhandlingens styrka. Här finns ett långt stycke som heter ”Uppllysning, vetenskap och homosexualitetens natur”, som mycket tydligt visar hur homosexualiteten framställdes under perioden 1950–1970, tiden strax efter andra världskrigets slut.

För avhandlingens egen teoretiska ansats är ”den slovenske filosofen Slavoj Zizek” och den ”vardagsfenomenologiska analys som Alfred Schütz utvecklat” viktiga utgångspunkter. Avhandlingen är skriven med detta fenomenologiska tänkesätt som grund.”

En av Schütz poänger är att omvärldens medmänniska, som är direkt given, i medvärlden, där kallad vår nästa, bara är indirekt tillgänglig: nästan typifierad. Utan direkt erfarenhet i nuet reduceras en medmänniska till en idealtyp; det är som sådan hon är tillgänglig för tanken,” (s. 173 f) skriver Wasniowski och ger därmed en viktig nyckel till avhandlingens förståelse av de människor som presenteras på dess sidor:

Vardagslivet kännetecknas, för att tala med Alfred Schütz, av den naturliga inställningens epoché, en epoché, som till skillnad från den fenomenologiska sätts kring tvivlet på den givna världen och dess framträdelseformer. Den heteronormativa ordningen och det rådande genusmönstret är sammanfattande benämningar på en viss *förhållningskap*, nämligen aspekter av det referensschema som i vår tolkning kodat de givna fenomenen. Eftersom ett fenomenets framträdelseform är kulturellt och socialt betingat går det således inte att separera en persons fenomenologiska kön från dess tillskrivna genus (distinktionen är en teoretisk konstruktion); i mötet med en man eller kvinna förväntas personen ha vissa egenskaper, beteenden och begär.

Vid 1950-talets början fanns inget spontant tvivel på den andres heterosexualitet, allra minst om den andre framstod som i övrigt normal. (S. 173)

Avhandlingen är koncentrerad på sexologins framväxt och dess betydelse för RFSL. Här kunde vissa utvecklingar till andra områden ha gett sidobelysningar på den teoretiska utvecklingen. Så var till exempel Vilhelm Lundstedt en rätts-

filosof med en starkt kritisk inställning till den, enligt hans mening, metafysiska grund som fanns i den boströrianska rättsstat Lundstedt utbildats i. Lundstedt menade i stället att rätten var något som borde baseras på samhällsnyttan. Någon ”absolut rätt” som låg utanför det människor kom överens om som riktigt, såg han som metafysik. Här kunde han argumentera för att någon egentlig grund för att straffa en sexuell inriktning inte fanns. I stället borde man acceptera homosexualiteten som en sexuell variation. Den skarpa, rättsfilosofiska skillnad som råder mellan Vilhelm Lundstedt och hans samtids rättsvetenskapliga expertis kommer inte fram i Wasniowskis avhandling, men den är mycket betydelsefull för den ”sociala ingenjörskonst”, som socialdemokraterna kom att utöva när de kom i regeringsställning.

Jan Magnusson

Andréas Wasniowskis avhandling är den första studien av det tidiga RFSL, byggd på uppordnade arkiv på Riksarkivet och Stockholms stadsarkiv. Som Jan Magnusson påpekar tillför den främst en idéhistorisk fördjupning av den ganska utförliga historik som ingår i *Sympatiens hemlighetsfulla makt*, naturligt nog en viktig och ofta åberopad källa. Som författare till den äldre historiken, vid en tidpunkt när endast en liten del av arkivmaterialet var tillgängligt, är det en tillfredsställelse att se att inget väsentligt missats i den tidigare skildringen. Denna byggde i mycket stor utsträckning på intervjuer med då ännu levande förgrundsgestalter och äldre medlemmar i allmänhet. Jämförelsen mellan de två skildringarna visar tydligt vikten av oral historia: genom att Wasniowski bara haft skriftligt material att tillgå har det uppstått många kunskapsluckor. En del hade författaren kunnat fylla genom noggrannare läsning av *Sympatien*. Han nämner t.ex. de första offentliga framträdandena av RFSL:s ordförande Ove Ahlström och tillägger att också ”två förbundsrepresentanter” deltog officiellt på RFSU:s konferens 1956 (s. 123). Som framgår av *Sympatien* (s. 657 f) var de två Ove Ahlström och Gert Lantman (pseudonym för Mahler) – en uppgift som lustigt nog bygger på att jag råkade äta lunch med dem på konferensen ifråga. Han nämner också ”psykologen Dr Gösta Carlberg”, hans seminarierie och ”vetenskapliga experiment” (s. 109, 124, 168). Carlberg var emellertid inte vetenskapsman utan en religiöst präglad författare av historiska landsbygdsromaner, en gång prisbelönt för sin debutroman *Bären varandras bördor* om en olycklig uppväxt som homosexuell. Redan 1937 lyckades han med det som grund utverka ett icke obetydligt bidrag från Stockholms stad för att ”utreda homosexualitetens orsaker och utbredning”, följt 1956 av ytterligare bidrag från Samhällsvetenskapliga forskningsrådet,

uppdrag som inte ledde till något annat än några kvasivetenskapliga föredrag i RFSL.

I kapitlet ”Ett respektabelt förbund” skildrar Wasniowski ledningens rädsla för att associeras med ”sådant som uppfattades som (kvasi)pornografiskt” och nämner i sammanhanget arbeten av Rådemyr-Regman, Lagrup och ”Palem”. I det senare kapitlet ”Rätt sexualitet” nämns avståndstagandet från samma författare som tecken på att förbundet ”försökte distansera sig från bisexuella” (s. 215). Avståndstagandet från Carl Rådemyr byggde ju på att han som förbundsaktiv vid denna tid samtidigt publicerade ”vetenskapliga” upplysningsskrifter och grovt homopornografiska noveller. Knut Hansson-Lagrup var en psykiskt störd f.d. jurist som i sin bok *Avvikelser* (1965) frossade i självförnedring och hat mot den homosexuella subkulturen. *Man i bur* av pseudonymen ”Christoffer Palem” är en verkligt usel pornografisk spekulationsroman utgiven av den originelle akademiske författaren och numismatikern Erik Gamby, säkerligen för att bättra på den dåliga ekonomin för hans privatförlag Bokgillet. Trots den missvisande undertiteln ”Bekännelser av en homosexuell” är det flesta utförligt skildrade samlagsscenerna heterosexuella (också med en hermafrodit!).

Wasniowski tar inte upp bakgrunden till RFSL:s förklarliga rädsla för kopplingen till pornografi: den danska skandalen kring tidningen *Vennen* och dess adressregister 1955 (skildrad i *Sympatien*) som ledde till att ett 80-tal åtalades och dömdes; många tog också sitt liv inför skammen – enligt Thorsell också en man i Göteborg som polisen spårade via tidningens adressregister. Det var efter denna skandal som den beskedliga *Följeslagaren* tillkom, liksom den danska *Pan* med flit även i utförandet så olik *Vennen* som möjligt.

Historien kring RFSL är ännu så kort att det fortfarande torde gå att komplettera det skriftliga materialet med intervjuer, något som Wasniowski till skillnad från författarna till *Sympatien* avhållit sig från. På Stockholms stadsarkiv finns också numera Fredrik Silverstolpes utskrifter från sina grundläggande intervjuer, som kunde ha tjänat som substitut för den direkta oralhistorien. Ändå kan dessa brister inte sägas allvarligt skada avhandlingens idéhistoriska slutsatser. En större brist är att Nils Hallbecks viktiga roll som bl.a. initiativtagare och senare pressombudsman inte alls tas upp. Hallbeck glorifierade i sina romaner sexuella kontakter med underåriga pojkar, något som RFSL i övrigt uttryckligen svor sig fritt från, samtidigt som han i egenskap av intellektuell från början var en viktig tillgång för förbundet. Denna konflikt (som återfanns i de flesta motsvarande organisationer i olika länder) borde ha behandlats i denna studie av förbundets normalitetssträvan och exkluderande praktiker.

Ett föredömligt bakgrundsavsnitt är del II, med skildringen av sexualteorierna från 1800-talets mitt och fram till 1950-talet. Särskilt tungt väger skildringen av

Albert Molls ofta förbisedda betydelse. Moll hävdade från början att homosexualitet var medfödd, även om den i viss utsträckning kunde påverkas. År 1924, när han övertagit och till stora delar skrivit om Krafft-Ebings mycket spridda *Psychopatia Sexualis*, har han bytt ståndpunkt. Han framhåller nu att det är mycket farligt för lätt påverkbara unga män upp till 20 års ålder eller något över att få homosexualiteten framställd som något eftersträvansvärt; man förförs alltså till homosexuell. Molls ståndpunkt som ledande sexualforskare kom att starkt influera den senare forskningen och motivera den särskilda högre skyddsålder för homosexuella aktiviteter som regelmässigt infördes när homosexualiteten avkriminaliserades i olika länder.

Avhandlingen är i sin helhet mycket välskriven och lättläst (även om den tyvärr uppvisar många korrekturfel, även i citaten). Den kan varmt rekommenderas, särskilt till dem som tröttnat på alltför mycket queerfeministisk abstrakt teori.

Göran Söderström